

Konferencia

1988. a magyar többpártrendszer születésének az éve

A jelenleg működő magyar többpártrendszer az államszocialista rendszer utolsó éveiben jött létre. Magyarországon a kommunista diktatúra ideje alatt a Magyar Szocialista Munkáspárton (MSZMP) kívül még formálisan sem léteztek pártok, bár törvény nem tiltotta alakításukat, a rendszer nem tartott fenn szatellit pártokat, az ellenzékszerű pártok létrejötte, pedig szóba sem jöhetett.¹

Bihari Mihály történeti periodizációja alapján a mai magyar többpártrendszer Magyarország történetének nyolcadik pártrendszere:

- Premodern többpártrendszer 1867-1917
- Parlamenten kívüli sokpártrendszer 1918-1919
- Kommunista totalitárius egypártrendszer 1919
- Predomináns versengő többpártrendszer 1919-1944
- Totalitárius nemzetiszocialista egypártrendszer 1944-45
- Korlátozottan versengő többpártrendszer 1944-1949
- Kommunista egypártrendszer 1949-1990

Mai valóban versengő mérsékelt plurális demokratikus többpártrendszer 1990-²

Előbbiek alapján látható, hogy Magyarország története során többször is működött többpártrendszer. Tehát a versengő többpártrendszernek, a politikai cselekvés pártokban való becsatornázásának jelen voltak a hagyományai Magyarországon.

Am az is megállapítható, hogy a jelenleg működő többpártrendszer létrejötte előtt majdnem negyven évig egypártrendszer működött Magyarországon.

Ezt csak rövid ideig szakították meg az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei, amikor ismét alakultak pártok, azonban ezek érdemi

tevékenységet az idő rövidsége miatt nem tudtak kifejteni.³

A forradalom után az úgynevezett Kádárrendszer igyekezett a politikát számúzni az emberek mindennapjaiból. A közösségi érdekek helyett az egyéni gyarapodást ösztönözték, ez az individualizáció erősödéséhez és a társadalom atomizálódásához vezetett. Politikától való távolgáért cserébe paternalista állami gondoskodást valósítottak meg.⁴

1988-ra ezen előzmények kettős hatást váltottak ki:

A társadalom többsége idegenkedett a politikától, illetve a politikai pártoktól.⁵

A politikai pluralizmusra és a többpártrendszerre való igény azonban teljesen nem vesztett ki a magyar közgondolkodásból. Ezt szűk kör vallotta csak magáénak, főleg a politikai életből 1948-49 utáni kiszorított volt politikusok és náluk fiatalabb, főleg értelmiségiekből álló csoportok.

Ez eredményezte azt, hogy a legutóbbi rendszerváltás idején felülről induló kezdeményezések során ezen előbbi politikáló körök szélesebb társadalmi támogatottság nélkül alakították meg a pártokat, tehát 1988-tól Magyarországon elitpártosodás zajlott le.⁶

Az 1988-ban létrejövő pártrendszer parlamenten kívüli többpártrendszerként jött létre.⁷

Az ellenzéki politikai erők kezdetektől fogva plurális erőként jelentek meg, nem tömörültek olyan egységes mozgalomba, mint például a lengyel ellenzékiek a Szolidaritásba.⁸

Az 1988-1990-ben létrejövő magyar többpártrendszer alapvetően háromgyökerű volt:

Az MSZMP utódszervezetei

Az 1940-es évek végén a politikából kiszoruló, volt pártok politikusai által újra alakított történelmi pártok

Ellenzéki, értelmiségi mozgalmak által létrehozott új pártok

Az 1988-as év történéseinek vizsgálatához elsősorban az utóbbi kettővel kell foglalkoznunk:

Az 1940-es évek második felében működő pártok – a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) kivételével – ellehetlenítették, akkori elsővonalas politikusaik javarésze 1947-48-ban kényszerült feladni a hazai politizálást. Voltak, akiket bebörtönöztek, és voltak, akik emigrációba kényszerültek, hogy megmeneküljenek a börtöntől és a kínzásoktól, illetve, hogy a magyar demokráciáért külföldről küzdhessenek tovább. Közülük szinte alig érte meg valaki a legutóbbi rendszerváltást, illetve akik még éltek, ők is olyan idősök voltak már, hogy nem tudtak aktív szerepet vállalni. Persze voltak olyanok is, aktív szerepvállalói voltak az állampártnak, és az államszocialista rendszernek. Ezen pártok másod-, harmadvonalas politikusai között természetesen voltak olyanok is, akik itthon maradtak, az állampárt és az államszocialista rendszer keretei közt folytatták politikai tevékenységüket, illetve egy jelentős részük visszavonult a közéleti tevékenységtől.⁹

Tehát a történelmi pártok másod-, harmadvonalas politikusainak jelentős része itthon maradt, és eltérően élte meg az államszocialista érárt, de nagy részük tartotta egymással a kapcsolatot.

Sőt, nemcsak, hogy tartották a kapcsolatot, többségük nem tett le arról, hogy korábbi pártját újraélessze.

A Nemzeti Parasztpárt (NPP) volt politikusai a Hazafias Népfront (HNF) égisze alatt már a 70-es évek végén elkezdtek szervezeten összejárni. S. Hegedűs László (volt NPP politikus, a HNF titkára) kezdeményezésére 1979 júliusában a NPP alakulásának 40. évfordulójának alkalmából az egykori nagyválasztmány még élő, itthon levő tagjai közül körülbelül kétszázán tartottak baráti megemlékezést és találkozót. 1985 tavaszán az 1945-ös földreform 40. évfordulójának a megünneplése adott alkalmat arra, hogy az egykori népi író, az NPP volt elnöke emlékének ápolására megalakítsák a Veres Péter Baráti Kör, melyet később Veres Péter Társaságnak nevezetek.¹⁰

A volt Független Kisgazdapárti (FKgP) képviselők és tisztségviselők Bognár József (akadémikus, az FKgP volt ügyvezető alelnöke) és Dancs József (volt kisgazda politikus, nemzetgyűlési képviselő és újságíró)

szervezésében 1977. január 8. óta minden év januárjában és májusában találkoztak a Hazafias Népfront Belgrád rakparti székházában, mely korábban a párt budapesti székháza volt. Ezt Bognár javaslatára Dobi István (volt FKgP politikus, 1948-tól a párt elnöke, az államszocialista érában miniszterelnök, majd az Elnöki Tanács elnöke volt) Baráti körnek nevezték, így jobban elfogadta ezt a rendszer. Ezekon a baráti találkozón Bognár tájékoztatta a kül- és belpolitikai fejleményekről a „volt” kiszagdákát.¹¹

Hozzájuk képest az egykori Demokrata Néppárt (DNP) és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) volt politikusai jóval később mozdultak.

A kereszténydemokrata szervezkedés 1987 októberében a Nagycsaládosok Országos Egyesületében kezdődött meg, majd 1988. december 3-án alakították meg a Márton Áron Társaságot. A szervezkedésben résztvevők közül Keresztes Sándor (DNP volt országgyűlési képviselője, jogtanácsos), Kovács K. Zoltán (DNP volt országgyűlési képviselője, Szabad Európa Rádió nyugalmazott újságírója), Gicz György (teológus, az Új Ember újságírója), Gáspár Miklós (jogász), Ugrin József (KALOT¹² volt főtítkára), Lukács Miklós (építészmérnök), és Surján László (orvos) nevét érdemes kiemelni.¹³

Régi szociáldemokrata politikusok és fiatal értelmiségiek kezdeményezésére 1988. október 30-án hozták létre a Magyar Szociáldemokrata Mozgalmat. 1988. november 26-án határoztak arról, hogy hozzálátnak az MSZDP újrászervezésének.¹⁴ A volt MSZDP-s politikusok valószínűleg az egyik legkényesebb helyzetben voltak az MSZDP újraindításával kapcsolatban, hisz a Szociáldemokrata Párt (SZDP)¹⁵ 1948-ban összeolvadt az Magyar Kommunista Párttal és létrejött a Magyar Dolgozók Pártja, amely 1956-ban Magyar Szocialista Munkáspárt néven folytatta a tevékenységét.

Az ellenzéki értelmiségi körök (a témával foglalkozók többsége őket nevezi ellenzéknek) két nagy csoportra oszthatóak:

Urbánus v. demokratikus ellenzék

Népi v. nemzeti ellenzék.¹⁶

Mindkét csoportosulás gyökereit a 60-as években kell keresnünk. Ekkor kezdtek létrejönni azok a társaságok, személyes kapcsolatok, ame-

lyekből kialakult az ellenzék két meghatározó csoportja és végül az a két szervezet, amelyek az azokból létrejövő pártok alapjait adták.¹⁷

A két ellenzéki irányzat eleinte igen laza szerveződésű volt. Bár a kezdetektől láthatóak voltak az egyes csoportok világról alkotott képei közötti különbségek. De még képesek voltak az együttműködésre, az együttgondolkodásra. Azonban az idő előrehaladtával a két irányzat közötti világnézeti különbségek egyre markánsabbá váltak.¹⁸

A témával foglalkozó kutatók a végleges elkülönülés okaként a világnézeti különbségek mellett, egyrészt az 1987-es eseményeket jelölik meg: Ezek a Társadalmi Szerződés megjelenése, a második monori találkozó elmaradása, és a lakitelki találkozó.¹⁹

Másrészt, az ellenzéki mozgalmak már annyira megerősödtek az 1987-re, hogy fellépésüknek politikai súlya lett. Ekkor vált döntővé, hogy melyik pártnak milyen politikai céljai vannak, és azokat stratégiával tudják elérni.²⁰

Ez többek között a népi-urbánus vita markáns kiújulásához vezetett.²¹

Előbbiek alapján a két irányzat külön mozgalmába majd pártba való szerveződése elkerülhetetlen és szükséges volt.²²

Nép-nemzeti és demokratikus-urbánus ellenzék mellett még a szakkollégiumi mozgalmat kell megemlítenünk, amelynek keretében a korszak felsőoktatásban tanuló ifjúsága kezdte el bontogatni szárnyait. Ezek közül 1976. és 1981. között a legnagyobb vonzerővel a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen működő POLVAX Klub rendelkezett. 1981. után a Budapesti Műszaki Egyetem Martos Flóra Kollégiumának 405-ös Köre töltött be hasonló szerepet. Már 1973-ban megalakult a Közgazdaságtudományi Egyetemen a Rajk László Szakkollégium. Az ELTE budaörsi kollégiumának bázisán 1983-ban szerveződött meg a Jogász Társadalomtudományi Szakkollégium. Röviddel ezek után több vidéki nagyvárosban is hasonló szerveződések alakultak.²³

A magyar többpártrendszer kialakulását 1987-88-ban az állampárt fenyegetésekkel, adminisztratív és büntetőeljárásai fellépésekkel, tiltakkal, a programnyilatkozatok cenzúrázásával próbálta megakadályozni. Az MSZMP 1988. má-

jusi pártértekezlete után azonban világgossá vált, hogy a folyamat nem állítható meg.²⁴

A magyar többpártrendszer Bihari Mihály értékelése szerint berobbanó pártrendszerként jött létre, mivel végül az 1990-es általános országgyűlési választásokig 60 pártot jegyeztek be a bíróságok.²⁵ De ezek közül 1988-ban ekkor még három csak társadalmi szervezeti formában és egy tényelegetesen párt formában jött létre.

Az alakuló pártok sorában ekkor még „civil társadalmi formaként” 1987. szeptember 27-én Lakitelken a népi-nemzeti ellenzék szervezete a Magyar Demokrata Fórum (MDF) jött létre elsőként.²⁶

1988. március 30-án a szakkollégiumi mozgalomból kinöve Fiatalkor Demokraták Szövetsége (FIDESZ) néven fiatal egyetemisták, főiskolások, értelmiségiek alakítottak szervezetet azzal a céllal, hogy egységbe tömörítsék azokat a fiatalokat, akik, nem az MSZMP ifjúsági szervezetében, a Kommunista Ifjúsági Szövetségben kívánnak politikai tevékenységet kifejteni. Az alapítók közé tartozott többek között Áder János (jogász), Deutsch Tamás (egyetemista), Fodor Gábor (jogász), Kövér László (jogász), Németh Zsolt (közgazdász, szociológus), Orbán Viktor (jogász), és Szájer József (jogász).²⁷

A demokratikus-urbánus ellenzék 1988. március 17-én adta ki a felhívását a Szabad Kezdeményezések Hálózatának (Hálózat) megalakítására. Majd az 1988. május 1-én alakult meg formálisan is. A Hálózat megalakítása az MDF megalakításra adott reakció volt a demokratikus-urbánus ellenzék részéről, és azzal a céllal hozták létre, hogy összefogják a független ellenzéki szerveződéseket.²⁸

Az MDF-et 1988. szeptember 3-án alakították ténylegesen mozgalommá, ekkor választották a szervezet élére egy kilenc tagú ideiglenes ügyvezető elnökséget, amelynek a következők lettek a tagjai: Bíró Zoltán (irodalom történész), Csengey Dénes (író), Csoóri Sándor (költő, újságíró), Csurka István (író, dramaturg), Fekete Gyula (író, újságíró), Für Lajos (történész), Joó Rudolf (politológus), Kiss Gy. Csaba (irodalomtörténész), Lezsák Sándor (költő, tanár).²⁹

A demokratikus-urbánus ellenzék 1988. november 13-án alakította meg a Szabad Kezdeményezések Hálózatának ülésén a Szabad Demokra-

ták Szövetségét (SZDSZ), amelynek élére kilenc tagú ügyvivő testületet választottak: Göncz Árpád (író, műfordító), Iványi Gábor (teológus), Kószeg Ferenc (szerkesztő, tanár), Magyar Bálint (tanár, szociológus), Mécs Imre (villamosmérnök), Solt Ottília (szociológus), Szabó Miklós (történész), Szent-Iványi István (etnográfus, szociológus), Vass István (esztergályos).³⁰

Az FKGP-t újra alakítani akarók tétova lépésekkel először 1988. október 28-án a Kovács Béla Társaságot alapították meg.³¹

Az FKGP 1988. november 18-án alakult újjá Pártay Tivadar (újságíró, volt FKGP-s országgyűlési képviselő) elnökletével, főtitkár Futó Dezső (volt nemzetgyűlési képviselő FKGP majd MFP politikus, újságíró), alelnök Kovács László (volt nemzetgyűlési képviselő, FKGP, Magyar Szabadság Párt majd Demokrata Néppárti politikus, kisbirtokos, mezőgazdasági mérnök), Janzó János, Mizsei Béla (volt FKGP-s nemzetgyűlési képviselő, jogász, kertész), Jónás József, Zeőke Pál lett.³²

A többi említett történelmi párt csak 1989-ben alakult újra. Az MSZDP 1989. január 9-én újította fel a tevékenységét, első elnöke Révész Sándor (jogtanácsos) lett.³³ Nemzeti Parasztpárt Magyar Néppárt (MNP) néven 1989. február 11-én alakult újjá. Ügyvezető elnökévé Márton Jánost (agrárközgazdász) választották.³⁴ Demokrata Néppárt (DNP) újraindulását három volt országgyűlési képviselője jelentette be Keresztény Demokrata Néppárt (KDNP) néven 1989. március 15-én. A párt elnöke Keresztes Sándor lett.³⁵

Az új szervezetek megalakulását az állampárt részéről még 1988 végén is eltérően fogadták:

Berecz János november 2-án úgy nyilatkozott, hogy a többpártrendszer még nem lehet bevezetni.³⁶

Pozsgay Imre november 23-án úgy nyilatkozott, hogy a többpártrendszer létrehozását 1990-ben látja lehetségesnek.³⁷

Grósz Károly november 29-én elhangzott, a fehérterror veszélyének emlegetéséről emlékezetes beszédében az egypártrendszer mellett foglalt állást, és kiemelte, hogy az Alkotmány csak az MSZMP helyzetét rendezi, más párt abban nem szerepel.³⁸

Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter elismerte az FKGP újralakításának jogosságát, mivel azt véleménye szerint is soha nem oszlatták fel.³⁹

Az új szervezetek közül egyedül az FKGP alakult meg ténylegesen pártként. A többi szervezetben ekkor még vita volt arról, hogy pártot vagy társadalmi szervezetet hozzanak létre, és utóbbi álláspont volt többségben.⁴⁰

A pártok jogi helyzete ténylegesen nem volt tisztázva ekkoriban, hisz az ezt szabályozó egyetemesi törvényt⁴¹, majd a párttörvényt⁴² csak 1989-ben fogadták el.

Végül az MDF 1989. június 24-én⁴³, az SZDSZ október végén⁴⁴, és a FIDESZ 1989. október 13-15-én⁴⁵ döntött, hogy párttá alakul.

Az előbbieket alapján az 1988-as évet nevezhetjük a jelenlegi magyar többpártrendszer születési évének, hisz az MSZMP mellett 1956. óta ekkortól működtek újra formálisan is „féllegális” politikai szervezetek. Az 1988-ban létrejövő szervezetek mindegyike bejutott a törvényhozásba az 1990-es általános országgyűlési választások során, és éveken keresztül releváns pártok voltak.

TÁBORI FERENC

Jegyzetek

1. Bihari Mihály (2005): Magyar politika 1944-2004. Osiris Kiadó, Budapest, 439.o.; Körösi András – Tóth Csaba – Török Gábor (2005): A magyar politikai rendszer, Osiris, Budapest, 147. o.;
2. Bihari Mihály (2009): Magyarországi pártrendszerek (Történeti és analitikus bemutatás), In.: Bihari Mihály – Pokol Béla: Politológia, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 380-381. o.;
3. Vida István (2011): A koalíciós korszak és a magyarországi szocializmus politikai rendszere (1944-1989), In.: Magyarországi politikai pártok lexikona 1846-2010, Főszerk. Vida István Gondolat Kiadó – MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 276-278. o.;
4. Fricz Tamás (2006): Az árok két oldalán, XXI. Század Intézet, Budapest, 26-35. o.; Körösi András – Tóth Csaba – Török Gábor 2005. 29-30. o.;
5. Bihari Mihály 2005. 436. o.; Körösi András – Tóth Csaba – Török Gábor 2005. 31-32. o.;

6. Bihari Mihály 2005. 443–445. o.; Bihari Mihály 2009. 427–430. o.; Fricz Tamás 2006. 152–153. o.;
7. Bihari Mihály 2005. 362. o.;
8. Bihari Mihály 2005. 338. o.;
9. Tábori Ferenc (2017): Kovács Imre emigrációs szerepvállalásának értékelése, In.: Magyarország és a magyarok – Történelmi reflexiók Kovács Imrétől, Barangoló Kiadó, 139–140. o.,
10. Tóth István (2009): A Veres Péter Társaság tevékenysége és a Magyar Néppárt megalakulása, In.: MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport évkönyve 2009, Szerk.: Réfi Attila – Sziklai István, MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek Parlamentarizmus Kutatócsoport – MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 64–65. o.
11. Ravasz Károly (1997): A Független Kisgazdapárt újjáalakulása 1988–1989 fordulóján, Múltunk 1997/1, 90. o.; Vörös Vince (1997): Megjegyzések Ravasz Károly írásához, Múltunk 1997/3, 184. o.; Vörös Vince (1995): Politikai utam, Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja és a Pannon História Alapítvány, Pécs, 260. o.; Benkő Péter (2000): A Független Kisgazdapárt (1988–2000) Villányi Úti Könyvek, Politikatudományi Sorozat, Budapest, 12–13. o.;
12. Katolikus Agárfijfúsági Legényegyletek Országos Testülete
13. Szabó Róbert (2009): Egy keresztény párt (KDNP) a rendszerváltás éveiben (1989–1990) In.: MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport évkönyve 2009, Szerk.: Réfi Attila – Sziklai István, MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek Parlamentarizmus Kutatócsoport – MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 54–55. o.; Magyarországi politikai pártok lexikona 1846–2010 (2011), Főszerk. Vida István Gondolat Kiadó – MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 382. o.; Magyarországi Pártprogramok 1988–1990. (2005): szerk. M. Kiss József – Vida István, ELTE – Eötvös Kiadó, Budapest, 531. o.; Körösenyi András – Tóth Csaba – Török Gábor 2005. 194. o.;
14. Magyarországi politikai pártok lexikona 1846–2010 2011. 442. o.; Magyarországi Pártprogramok 1988–1990. 2005. 606. o.
15. 1939-ben az MSZDP Szociáldemokrata Párt névre változtatta a nevét.
16. Bihari Mihály 2005. 338. o.; Ripp Zoltán (2006): Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990, Napvilág Kiadó, Budapest 41–42. o.; Romsics Ignác (2003): Volt egyszer egy rendszerváltás, Rubicon-könyvek, Budapest, 24. o.;
17. Szécsi Árpád (2002): A „szabadság kis köreitől” a választási győzelemig – A Magyar Demokrata Fórum a korai kezdetektől 1990. március 25-ig In.: Multa rogare, rogata tenere, retenta docere. Tudományos Diákköri Dolgozatok. 2001. ELTE-ÁJK, Budapest, 190. o.; Csizmadia Ervin (1995): A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988) – Monográfia, T-Twins Kiadó, Budapest, 16. o., 42–45.o.;
18. Bihari Mihály 2005. 337–338. o.; Ripp Zoltán 2006. 41. o.; Fricz Tamás (1997): A népi-urbanus vita tegnap és ma, Napvilág Kiadó, Budapest, 45–46. o.;
19. Ripp Zoltán 2006. 52–55. o.;
20. Csizmadia Ervin (1992): Utak a pártosodáshoz – Az MDF és az SZDSZ megszerződése, In.: A többpártrendszer kialakulása Magyarországon 1985–1991, szerk. Bihari Mihály, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 9. o.;
21. Fricz Tamás 1997. 49–50. o.;
22. Csizmadia Ervin 1992. 9. o.;
23. Romsics Ignác 2003. 30. o.;
24. Bihari Mihály 2005. 362. o.;
25. Bihari Mihály 2005. 439–441. o.;
26. Szécsi Árpád 2002. 200–204. o.; Magyarországi politikai pártok lexikona 1846–2010, 2011. 401. o.;
27. Ripp Zoltán 2006. 100. o.; Magyarországi politikai pártok lexikona 1846–2010, 2011. 362–363. o.; Magyarországi Pártprogramok 1988–1990. 2005. 364. o.;
28. Ripp Zoltán 2006. 92–93. o.;
29. Szécsi Árpád 2002. 208–209. o.; Magyarországi politikai pártok lexikona 1846–2010, 2011. 401. o.;
30. Ripp Zoltán 2006. 203–204. o.; Ripp Zoltán (1995): Szabad Demokraták – Történeti vázlat a Szabad Demokraták Szövetségének politikájáról (1988–1994), Napvilág Kiadó, Budapest, 22. o.;
31. Ravasz Károly 1997. 92. o., Benkő Péter 2000. 15. o.;

32. Benkő Péter 2000. 16. o.; Ripp Zoltán 2006. 214-215. o.;
33. Ripp Zoltán 2006. 220. o.; Magyarországi politikai pártok lexikona 1846-2010, 2011. 442. o.;
34. Tóth István 2009. 76. o.; Ripp Zoltán 2006. 218. o.; Magyarországi politikai pártok lexikona 1846-2010, 2011. 423. o.; Magyarországi Pártprogramok 1988-1990. 2005. 591. o.;
35. Szabó Róbert 2009. 56. o.; Magyarországi politikai pártok lexikona 1846-2010, 2011. 382. o.;
36. Ravasz Károly 1997. 93. o.;
37. Ravasz Károly 1997. 95. o.; Benkő Péter 2000. 18. o.;
38. Ravasz Károly 1997. 97. o.; Benkő Péter 2000. 19. o.;
39. Ravasz Károly 1997. 98. o.; Benkő Péter 2000. 20. o.;
40. Csizmadia Ervin 1992. 11-14., 19-20. o.; Ripp Zoltán 2006. 304-307. o.;
41. 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról
42. 1989. évi XXXIII. törvény a pártok működéséről és gazdálkodásáról
43. Magyarországi politikai pártok lexikona 1846-2010, 2011. 401. o.; Magyarországi Pártprogramok 1988-1990. 2005. 419. o.;
44. Magyarországi politikai pártok lexikona 1846-2010, 2011. 465. o.;
45. Tiszta lappal – A FIDESZ a magyar politikában 1988-1991., szerk. Bozóki András, 1992. 809. o.; Magyarországi Pártprogramok 1988-1990. 2005. 365. o.;